

первоначального стягання и постепенного развития и возгревания благодатного дара он нравственно обязан пройти жизненный подвиг совершения добрых дел и внутреннего очищения своего сердца от порочных мыслей и желаний, через упорную борьбу со «страстями и похотьми», пока не достигнет «мужа совершенна, в меру возраста исполнения Христова» [4].

Длинен и тернист этот путь. Решившийся вступить на него проходит три ступени, переживает три важнейших момента, которые святитель изложил в своем труде: 1) как начинается в нас христианская жизнь; 2) как совершенствуется, зреет и крепнет; 3) какую она является в полном своем совершенстве. Каждую из этих ступеней в соответствии с характером присущих ей подвигов можно назвать: первую – обращением к Богу, вторую – очищением и третью – освящением [4].

На первой человек обращается от тьмы греха к свету христианской истины и добродетели. На второй очищает свое сердце от всех внутренних нечистот, чтобы подготовиться и принять грядущего к нему Господа. На третьей — Сам Господь приходит, вселяется в сердце и обитает с ним. Последнее состояние блаженного Богообщения и есть цель всех стремлений и венеч трудов подвизающегося в спасении [5].

Святитель Феофан являлся поистине носителем глубокого смирения, кротости и других высоких качеств его душевной и духовной настроенности. Мягкосердечие, кротость, миролюбие составляли выдающиеся черты его характера. Глубокое сознание важности сердца в жизни человека коренилось и в теоретических соображениях его, и в доверии к учению Священного Писания, и в его собственной сердечности, выражавшейся особенно в том обилии любви, которым переполнена была душа его, и которое изливалось широким потоком на всех, не только сродников по плоти, но и вообще на ближних по заповеди Господней (Мф. 19:19 и др.). Любовь в нем была союзом совершенства всех черт его характера и усиливалась, расширялась по мере совершенствования его в духовной жизни и утверждения в Боге, в любви Божией [2].

В личности, деятельности и писаниях своих святитель Феофан является не только почитаемым иерархом, не только подвижником Церкви, педагогом-наставником, но и поистине

одним из тех, о которых св. ап. Павел говорит, что они являются «свотильниками в мире» (Флп 2:15). И свет таких свотил, заимствовавших свой свет от Солнца Правды – Христа, будет сиять Христовым блеском во веки.

Список использованных источников:

1. Библия. Книги Священного писания Ветхого и Нового Завета. – М.: Моск. Патриархия, 1988. – 1371.
2. Святитель Феофан Затворник: великий учитель христианской жизни. Жизнеописание и советы [Электронный ресурс] / Правмир. – Режим доступа: <https://www.pravmir.ru/svyatitel-feofan-zatvornik-velikij-uchitel-xristianskoj-zhizni-zhizneopisanie-i-sovety>.
3. Святитель Феофан Затворник. Что есть духовная жизнь и как на нее настроиться? Письма. – Москва, 2003. – 335 с.
4. Святитель Феофан Затворник. Путь ко спасению (Краткий очерк об аскетике). – СПб., 2007. – 244 с.
5. Шестун Е., свящ. Православная педагогика / священник Евгений Шестун. – М.: Издательство «Православная педагогика». 2001. – 560 с.
6. Мысли на каждый день года по церковным чтениям из слова Божия. / Феофан Затворник (святитель). – М.: Правило веры, 1995. – 370 с.

ДУХОВНЕ ВИХОВАННЯ В ГІРНИЧОТЕХНІЧНІЙ ОСВІТІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

*Ірина Шандра,
д-р істор. наук, професор,
Харківська державна академія культури*

Швидкий соціально-економічний розвиток українських земель у пореформений період стимулював розвиток гірничотехнічної освіти. Розбудова спеціальних закладів освіти була невід'ємною умовою розвитку промислового виробництва. Власники та керівники

заводів і копалень були зацікавлені в тому, щоб мати кваліфікованих працівників, здатних оволодіти навичками роботи з технічним обладнанням. Професійна підготовка робітників сприяла підвищенню продуктивності праці, зменшенню випадків травматизму на підприємствах і відповідно витрат на лікування й виплату грошової допомоги непрацездатним. Маючи на меті формування постійних робітничих кадрів, підприємці та їхні представницькі організації (наприклад, З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії, м. Харків) фінансово й організаційно підтримували роботу шкіл десятників, штейгерських і торгових шкіл.

Заснування відповідних навчальних закладів було справою переважно приватної ініціативи й індивідуальних пожертв, більшість з них працювали за спеціально для них затвердженим статутом. Хронологічно найдавнішим гірничотехнічним закладом освіти Наддніпрянської України була Лисичанська штейгерська школа – державний навчальний заклад відкритого типу, заснований 1872 року, що готував майстрів рудничної справи. У 1877 р. було затверджено статут штейгерської школи ім. С.С. Полякова при Корсунській копальні (нині – м. Горлівка). Середньоспеціальну технічно-комерційну освіту також можна було отримати в Луганській торговій школі (1901), школі гірничих десятників ім. В. О. Вагнера (Макіївка, 1909) та ін.

Програма кожного такого навчального закладу затверджувалася окремо (чи-то відповідними міністерствами, чи-то міськими органами управління, чи-то представницькими організаціями, чи-то кількома засновниками одночасно). Незважаючи на гірничотехнічну спрямованість навчання, їхня програма містила і загальноосвітні дисципліни, серед яких чільне місце посідало вивчення «Закону Божого». Релігійно-просвітницька та релігійно-моральна спрямованість цієї дисципліни мала важливе значення для всього процесу навчання. У «Пояснювальній записці до програми викладання Закону Божого» передбачалося вивчення дисципліни з точки зору сутності й розуміння священних дійств, обрядів, богослужбових предметів, молитвословів: «Потрібно, щоб вони [учні] розуміли мову Церкви, значення церковних священнодійств» [1, с. 134].

Для підготовки спеціалістів нижчого технічного нагляду за безпекою ведення гірничих робіт у 1909 році при Макіївській рятувальній станції представницькою організацією гірничопромисловців було засновано школу гірничих десятників імені таємного радника В.О. Вагнера, спеціальний статут якої було затверджено Міністерством торгівлі та промисловості 23 серпня 1908 року. До школи могли вступити працівники копалень, які мали підземний гірничий стаж не менше двох років. Учні проходили підготовку протягом року, знаходячись на повному забезпеченні Ради З'їзду [2, с. 80]. Щорічно випускалося близько 30 осіб, які отримували звання гірничих десятників. На вивчення «Закону Божого» відводився один урок на тиждень. Слухачам школи роз'яснювали молитви, священну історію Старого й Нового Заповіту, Символ віри й десять заповідей, знайомили з церковним богослужінням. У навчальній програмі вказувалося: «Основи віровчення й морального закону зосереджені в Євангелії і тому випускники мають ґрунтовно знати історію Нового Заповіту, особливо ж ті події, під час яких Христос виголошував рятівні для нас істини й настанови. У старозавітній же історії, у межах указаної програми, звертається особлива увага на роз'яснення слухачам тих подій, які безпосередньо стосуються Божественного одкровення. Молитви вони мають чітко читати й вміти пояснювати, а у вченні про Богослужіння розуміти суть і значення обрядів, які здійснюються в православній церкві» [3, с. 45]. «Закон Божий» значився і серед шести випускних іспитів (разом з геометрією, гірничим мистецтвом, кресленням, фізикою та механікою) [4, с. 77]. У цілому викладання «Закону Божого» мало здебільшого повчальний, а не догматичний характер. Догмати віри вивчалися лише для формування повчальних висновків, виклад фактів священної історії мав ілюструвати моральні постулати [5, с. 86].

Майже за тією ж програмою викладався «Закон Божий» в Лисичанській штейгерській школі (згодом – Лисичанське гірниче училище). У штаті школи значився законовчитель, жалування якому було призначено в розмірі 300 руб. на рік, тоді як у земських школах воно складало всього 80–100 руб. [6, с. 20]. До особи законовчителя висувалися високі вимоги – це

мав бути взірцем морального закону, глибоко віруюча людина, яка «вміє просто й сердечно говорити про істини релігії на уроках Закону Божого, запалити в душах вогник віри» [1, с. 113]. Законовчитель, він же настоятель училищної церкви, обирався директором училища із священнослужителів з богословською освітою не нижче середньої за попереднім схваленням обраної особи місцевим єпархіальним керівництвом, затверджувався на посаді навчальним відділом міністерства торгівлі й промисловості [7, с. 207]. «Закон Божий» викладався впродовж перших двох із чотирьох загальних років навчання: два уроки на тиждень у першому класі та один – у другому [8, с. 8, 10, 12]. Заняття проводилися зазвичай у розповідній формі та формі «запитань – відповідей». І той, і інший метод мали спонукати слухачів до моральних висновків. Великий обсяг інформації мав бути вивчений напам'ять. Успішному запам'ятовуванню допомагало широке використання на уроках наочності (священно-географічні карти, священно-історичні картини, священні зображення, храмові предмети й література, храмова архітектура тощо).

У Луганській торговій школі згідно зі статутом, розробленим спільно комісією Луганської міської думи та представниками Ради З'їздів гірничопромисловців, навчання тривало три роки (та за потреби – підготовчий клас). «Закон Божий» був одним з трьох курсів (разом із російською та французькою мовами), який викладався впродовж усіх років навчання: два уроки на тиждень – на підготовчих заняттях, два уроки – у першому класі, по одному уроку – у другому та третьому класах (усього шість годин із загальних 120 годин на чотири роки навчання) [9, с. 11].

На вивчення «Закону Божого» в Луганській торговій школі було відведено стільки ж годин, скільки на «Геометрію», «Історію», «Комерцію», «Комерційну географію» і більше, ніж на «Алгебру», «Географію», «Природничу історію», «Комерційну кореспонденцію» та «Малювання» [9, с. 25]. Найбільше часу відводилося на вивчення мов та спеціальних дисциплін: «Товарознавство» (10 годин) та «Бухгалтерія» (9 годин). Програма «Закону Божого» включала наступні складові: загально-

вживані молитви, священна історія Старого й Нового Заповіту, православний катехізис, коротке вчення про богослужіння християнської церкви, історія православної християнської церкви. У якості підручника використовувалася «Священная история Ветхого и Нового Завета» М.І. Соколова (протоіерей Казанського собору в Санкт-Петербурзі). Обов'язки законовчителя виконував священник Микола Зав'ялов.

Як відзначали сучасники, сама мережа освітніх закладів та особливо дисципліни духовно-культурного змісту були покликані «покращити духовну ситуацію в середовищі робітництва, у цілому підняти культуру працівників» [10, с. 18]. До закладів гірничотехнічної освіти вступали переважно дорослі люди, які вже мали власні родини. І це тільки поліпшувало ставлення до занять, керівники навчальних закладів відзначали старанність таких учнів, оцінки із «Закону Божого» були одними з найвищих серед усіх дисциплін. Увага, яка приділялася викладанню «Закону Божого», була викликана кількома причинами: з одного боку, моральні принципи чесності, порядності, взаємоповаги, працьовитості виступали необхідним соціальним регулятором, з іншого – тогочасне суспільство відзначалося високим рівнем релігійності, тож існував громадський запит на вивчення християнських канонів.

Список використаних джерел:

1. Становская Т.А. Преподавание православной культуры в школах России во второй половине XIX – начале XX вв.: дис. канд. пед. наук; 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования. – М., 2017. – 198 с.
2. Труды XXXV съезда горнопромышленников Юга России. Т. 2. – Харьков, 1910. – [разд. паг.].
3. Справочная книга для горнопромышленников юга России. Ч. 1. – Харьков: Типография «Мирный труд», 1916. – 476 с.
4. Отчет Совета Съездов XXXV съезду горнопромышленников Юга России за 1909–10 отчетный год. Т. 2. – Харьков, 1910. – [разд. паг.].
5. Калинина Е.А. Закон Божий в русской школе первой половины XIX в. / Е.А. Калинина // Вестник ПСТГУ. История. История Русской Православной Церкви. – 2014. – Вып. 4 (59). – С. 85–97.